az, amely megőrizheti magyarságunkat. Igaz ugyan, hogy a tudomány mai állása feltételezi, hogy ötven éven belül mindenki beszéli majd a közös nyelvet, mely nagy valószínűséggel az angol lesz. Ám hiszek abban, hogy ötven év múltán utódaink büszkék lesznek arra, hogy magyarul is jól beszélnek. Büszkék lesznek arra, hogy elődeink ezer éve hazát teremtettek Európa közepén. Remélem, tudni fogják a hét vezér nevét, s keresztnevüket a családnév után írják majd akkor is.

A nemzetiségi kérdések oldódása csupán idő kérdése, példa erre Elzász, Dél-Tirol, vagy Belgium. Idő kérdése a megbékélés, s amint fentebb láttuk, az idő, a történelmi idő nagyon relatív fogalom. A gyűlölködő környezet napjai és hetei is végtelennek tűnnek a szenvedő egyén, a kisebb közösség számára, ám az évszázadok sodrásában, az évtizedek még fertály órányit sem jelentenek. A megbékélés folyamatát lezárva, talán beigazolódnak Konrad Lorenz szavai, mellyel a törzsfejlődés egyik nagy kérdésére kísérelt meg választ adni: „a majom és az ember közötti átmeneti forma mi vagyunk."

Valahogy így gondoltam röviden válaszolni arra a megválaszolhatatlan kérdésre, *„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?"*

Szeged–Budapest 1999. június

KIBÉDI VARGA ÁRON

A multikulturalitás felé

I.

Mit jelent ez a többesszám első személy, hogy értelmezzem a *Tiszatáj* kérdését? Mi magyarok? mi európaiak? mi a föld lakói? Valószínűleg az első válasz a helyes. A magyar múlt, a magyar jelen, a magyar jövő.

Ezt a hármas kérdést sokan szeretik úgy felfogni, mint a *nemzeti identitás* kérdését. A kommunizmus alatt nem illett nagyon a nemzetről beszélni – bár a Kádár-idők utolsó éveiben már egyre több magasrangú pártember hangoztatta (előttem is), hogy a kommunisták is „jó hazafiak". Most viszont divatos dolog. Csak az a baj – és ezt a szélsőjobboldal különös módon nem fogja fel –, hogy a nemzeti identitás egy nagyon bonyolult filozófiai és eszmetörténeti fogalom. Filozófiailag bonyolult, mert identitásról csak az beszélhet, aki ismeri azt is, ami nem-identikus, ami különbözik. Elég jól ismerjük-e szomszédainkat, az osztrákokat, szlovákokat, ruszinokat, románokat és szerbeket ahhoz, hogy kiemelhessük azt, ami minket megkülönböztet tőlük, ami csak reánk jellemző? Eszmetörténetileg pedig azért bonyolult, mert nem biztos, hogy az, ami szerintünk a magyar nemzeti identitás szerves része, nem tartozik-e éppúgy szomszédaink identitásképéhez is. Egyes szerbek például még ma is a kereszténység védőbástyájának tekintik magukat a mohamedán bosnyákokkal és albánokkal szemben.

Vagy az lenne-e talán jellemző a magyar nemzeti identitásra, amit a hollandiai Mikes Kelemen Kör idei konferenciája központi témájának választott? „Magyar Főnix" a téma, az a hipotézis, hogy a magyarra az a szívósság jellemző leginkább, amellyel sok-sok vesztett háború, forradalom és szabadságharc után mindig képes volt „porából megéledni", feltámadni, mint a főnixmadár: azaz rendbehozni házatáját, felépíteni a hazát. Nemzeti ünnepeink a nagy elbukásokra emlékeztetnek, tankönyveink Mohácsot, Nagymajtényt, Világost, Trianont és november 4-ét verik a tanulók fejébe. Arról, hogy a Bach-korszakban, 1867 és 1920 után hogyan állt lassan talpra az ország és érte utol Európát, alig hallunk valamit. A tragikus hősiesség nem biztos, hogy magyar specifikum, a „hálátlan Nyugat" iránt érzett nosztalgia sem. A feltápászkodás igen? A köznapok szívós munkája? – Ezeket a sorokat júliusban írom, a Mikes-konferencia szeptemberben lesz, nem tudom, milyen választ adnak majd erre a kérdésre az ott összesereglő történészek, írók, szociológusok.

Nincs olyan nép, amelyik a másikat jobbnak, nagyobbnak, okosabbnak tartaná. A nemzeti érzéshez az is hozzátartozik, hogy mi vagyunk a legjobbak. Ezt tapasztalom kimondatlanul mind a három kultúrában, amelyben élek: se a magyar, se a francia, se a holland nem cserélne senkivel. Ezt tapasztalják 1989 óta mindenfelé a közép-európaiak, akiknek a nyugatiak bölcs tanácsokat osztogatnak: ők jobban tudják (ezt persze nem így mondják, de mégis).

Ha Európa nemzetállamokból állna, azaz olyan államokból, melyek területén mindenki ugyanazt az egy anyanyelvet beszéli és anyanyelvi kultúrát vallja a magáénak és azt a nyelvet sehol másutt nem beszélnék, akkor szép dolog lenne a nemzeti identitás. De Európában nemzetállam nincsen, még Franciaország sem az, bármenynyire szeretné: baszkok, bretonok, elzásziak követelik az anyanyelvi iskolát (sőt már a berberek is, mert az észak-afrikai arab világban elnyomják őket). A skót parlament most kezdte el működését. Az északnémet és az osztrák kultúra között nagyobb a különbség, a közös nyelv ellenére, mint az osztrák és a magyar kultúra között. (Tessék csak elolvasni Kaffka Margit vagy Krúdy Gyula osztrák kortársait.) Folytathatnám.

Európa, azaz a mi szellemi világunk évszázadok óta *multikulturális* (talán mindig is az volt), megfért egy országban egymás mellett több nyelv, több vallás, több hagyomány. Multikulturalizmusról most Amerikában beszélnek, de ügyetlenül, „political correct" módon. Jobb lett volna annakidején a monarchiát tekinteni (természetesen megreformálandó, modernizálandó) példának és nem szétdarabolni. Kik darabolták szét? A mesterséges nemzetállameszme hívei! Akiket a romantika megzavart, akik azóta „nemzetben gondolkoznak".

Honnan jövünk? Egy természetes multikulturális világból. *Hol vagyunk?* A kommunizmus mindent zárójelbe tett, de most végre megpróbálunk kievickélni egy, a romantikus ideológia által ránkerőszakolt nemzetállam-illúzióból, a trianoni traumából. *Hova megyünk?* A multikulturalitás felé, egy most már európai méretű multikulturalitás felé, amelyikről pontos elképzelése még senkinek sincs, se nálunk, se Párizsban, se Berlinben, se Londonban. Izgalmas huszonegyedik század vár egész Európára.

II.

A *Tiszatáj* kérdését másképpen is fel lehet fogni. Úgy, hogy a „mi, magyarok”-at lebontjuk kisebb egységekre: mi erdélyi (nyugati, stb.) magyarok, mi magyar értelmiségiek (újságírók, művészek, stb.) Ezen a további felosztáson belül én most a „nyugati magyar író” kategóriáját választom ki és ebből a szemszögből is szeretnék felelni a szerkesztőség hármas kérdésére – nagyjából megismételve egy két évvel ezelőtt a kolozsvári *Korunk*nak adott válaszomat.

Honnan jövünk?

A Kádár-rezsim második felében az a paradoxális helyzet állt elő, hogy Magyarországon illett tudni, hogy van egy nyugati magyar irodalom, de ez elég is volt: tiszteltek, szerettek (esetleg irigyeltek is) minket, de nem olvastak.

Érdekes párhuzamokat lehetne vonni a nyugati és a szomszédországokbeli magyar irodalom magyarországi fogadtatása között. A budapesti mérce egészen más volt, mint, mondjuk, a kolozsvári vagy a müncheni, az újvidéki vagy a montreali. Ezt sok példával lehetne illusztrálni. Magyarországon a kritika alig méltatta a háború utáni romániai magyar irodalom egyik legjelentősebb alkotását. Pusztai János *A sereg* c. regényét, mert atipikus volt, mert nem felelt meg a kisebbségi magyar irodalommal szemben táplált elvárásoknak (Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete nem említi; Balassa Péter pedig évekkel megjelenése után tőlem hallott róla először egy hollandiai látogatása során). Végel László, a kiváló újvidéki regényíró (akire egyébként Weöres Sándor hívta fel a figyelmemet, még a hetvenes években) panaszkodott néhány éve – még a jugoszláv polgárháború kezdete előtt – egy a *Jelenkor*ban megjelent emlékezetes cikkében, hogy Budapesten senki sem kíváncsi arra, hogy mi a véleménye a posztmodernizmusról: mindenki csakis afelől faggatja, hogy milyen a vajdasági magyar író helyzete. Hasonló elvárások vették körül a nyugati magyar írót is: a hontalanság és a honvágy voltak hivatalos és csalhatatlan budapesti kellékei.

Hol vagyunk?

Mit jelentett ezek után a rendszerváltás? A nyugati magyar író egy radikálisan posztmodern helyzetbe került. Utólag észreveszi, hogy a nagy narratívák neki is szabtak egy pontos, ideológiailag meghatározható szerepet: akár politikus alkat volt, akár nem, ő volt az, aki *ide*tartozott ugyan, de *onnan* figyelte a dolgokat. Általában szerényen és anélkül, hogy tudta volna, de korrigált, beleszólt az otthoni helyzetbe. Volt szerepe, és most nincsen.

1989-ben ugyanis minden megváltozott. A véletlen különös játéka, hogy egyszerre szűnt meg az ő, a Történelem által ráerőszakolt szerepe, és a két legfontosabb nyugati magyar irodalmi folyóirat, a müncheni *Új Látóhatár* és a párizsi *Irodalmi Újság*.* Különleges érdekességet annak, amit mond, nem kölcsönöz most már semmi. Megszűntek a nagy narratívák, megszűnt az ő kiváltságos helyzete is. Néha csalódást is érez,

* Külön kell beszélni, mert nem illik teljesen a képbe – innen a lábjegyzet! –, a nyugati magyar avantgárdról, a párizsi Magyar Műhely körül kialakult irodalmi életről, mely már a hetvenes évek végétől hatott Magyarországon, mely nem szűnt meg 1989-ben, és amelyik részben létrehozta az új magyar avantgárdot – és a régi rehabilitását! –, részben 1989 után integrálódott az otthoni avantgárd világba.

amikor arra gondol, hogy tekintélyét, az „odafigyelést" talán nem is annyira tehetségének, mint inkább helyzetének köszönhette.

Haza kevesen telepedtek, az emigrációban töltött idő ehhez túl hosszú volt. A negyvennyolcas emigráció tizennyolc év után visszamehetett, a negyvenötös és ötvenhatos viszont csak negyven ill. harmincöt év múlva. Időközben meghaltak a rokonok, megváltoztak az ottani barátok és kialakultak a nyugati (francia, svájci, amerikai, ausztrál, stb.) beidegződések, elidegenedtek az agytekervények. Más a konyha, más a mindennapi élet ezer aprósága, más a gondolkodásmód. De marad a nyelv.

Hová megyünk?

Hova tartozik, kinek ír a szerepétvesztett nyugati magyar író? A Nyugaton maradt magyaroknak nem, hiszen azok rendszeresen hazajárnak, pontosan úgy, mint ő, és ott vesznek magyar irodalmat; a nyugati világról pedig nyugati nyelveken keresik az (irodalmi jellegű) információt. Az otthoniaknak se nagyon, mert azok a nyugati világról nem a nyugati magyar írók művein, hanem nyugati írók magyar fordításain keresztül informálódnak. Nem véletlen, hogy a legtöbb sikere magyar nyelvterületen olyan nyugati magyar íróknak van, akik valamennyire még az emigrációban is a magyar történelmi vagy szellemi valóságból táplálkoztak (itt gondolhattunk Domahidy Andrásra, de akár Határ Győzőre vagy Horváth Elemérre is).

A nyugati magyar író ma már kénytelen-kelletlen tudatosította magában a végleges gyökértelenség állapotát. Magyarul ír, de nem tudja, hogy elég-e a közös nyelv ahhoz, hogy kialakuljon egy író-olvasó kapcsolat. Lehet-e nyugati magyar írónak olvasóközönsége magyar nyelvterületen? Salmon Rushdie-t nemcsak olyan angol anyanyelvűek olvassák, akik ismerik a mohamedán világot és különösen Pakisztánt. A kolozsvári és pécsi, a pozsonyi és debreceni, a budapesti és szegedi kritikára hárul a feladat, hogy megszerettesse az olvasókkal azt a különös magyar irodalmat, amelyik nem mindig, nem egyedül – és sokszor egyáltalán nem – a magyar valóságból táplálkozik. Figyelnünk kell az elkövetkező években, hogy mit ír a magyar kritika például Bakucz Józsefről, Karátson Endréről vagy Kemenes Géfin Lászlóról. Izgalmas kalandot és mérhetetlen gazdagodást jelent majd az a pillanat, amikor a kritika lassanként felfedezi és kimutatja, hogy a magyar nyelv eszközei olyan világokra és valóságokra is kiterjeszthetőek, amelyekről pedig ezen a nyelven beszélni nem lehetett.